

Ірина Михайлів

аспірантка, Львівський національний університет
імені Івана Франка

(Львів, Україна), mykhailiviryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1485-0394>

СПОГАДИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

У статті проаналізовано творення спогадів у незалежній Україні, встановлено їхню соціокультурну роль та функції в сучасному суспільстві. На прикладі мемуарів істориків, дисидентів і представників радянсько-партійної номенклатури вперше розкрито їхню роль як самостійного інтелектуального явища в руслі сучасних інформаційних впливів, їхній інформативний та ідеологічний потенціал, визначено специфіку спогадової літератури в сучасній Україні. Встановлено, що тип репрезентації минулого у спогадах визначають час написання та актуальні запити суспільства. На зміст спогадів впливають можливості людської пам'яті, світогляд автора, його професійна діяльність, мотиви, а також маніпуляції історичною пам'яттю в сучасному суспільному просторі. Спогадова література інколи виказує страх, розгубленість, невизначеність і недовіру, песимістичний погляд на майбутнє. Автори нерідко вдаються до виправдання, погляду на сучасне за критеріями минулого, представлення своєї позитивної ролі у подіях. У сучасному інформаційному просторі мемуаристика виконує важливі інформативну й пізнавально-виховну функції, а також відіграє помітну соціокультурну роль завдяки своїй гуманістичній спрямованості. Поєднуючи ознаки історичного джерела, історіографічного факту й літературного тексту, спогади містять цінну інформацію про діяльність громадсько активної людини і виклики епохи, що дає змогу розглядати їх як один із проявів антропологізації історіографії. Водночас як історичне джерело спогади є вкрай суб'єктивними і можуть генерувати нові суспільні стереотипи. У статті розкрито й теоретичні аспекти дослідження мемуаристики, значну увагу звернено на пам'ять як джерело написання спогадів, окреслено питання пам'яті посткомуністичного суспільства.

Ключові слова: сучасна Україна, мемуаристика (спогадова література), пам'ять.

В останні десятиліття зросло наукове зацікавлення феноменом пам'яті та її впливом на формування особистих і колективних ідентичностей. Однією з причин розквіту студій пам'яті в сучасній європейській гуманітаристиці П'єр Нора вважав деколонізацію пам'яті меншин і “демократизацію” історії. Справді, демократизація українського суспільства після 1991 р. відкрила можливість публічних обговорень історії і посилила дискусії навколо складного минулого. Водночас на початку XXI ст. стався сплеск видання літератури, створеної на документальній основі. У незалежній Україні пізнавальний інтерес до мемуарів зростає з огляду на потребу вивчення дискусійних питань, розвінчання міфів і стереотипів, спроб відповісти, як з погляду сучасності можна відтворювати картини минулого і як можна поєднати минуле й сьогодення. До написання спогадів широко долучилися публічні діячі, політики, інтелектуали. Тож у мемуарах відображено важливий етап розвитку української державності – утвердження незалежності, укладення нового канону національної історії, формування національної ідентичності, пошуки геополітичного вибору. На сьогодні постала потреба досліджувати спогади не лише як джерело до вивчення подій минулого, а як самостійне соціокультурне явище.

Вивчення мемуаристики не є зовсім новим явищем в історієписанні. Однак зазвичай спогади використовують переважно як похідний матеріал, як джерело дослідження певних подій, а не самостійне явище. Теми спогадової літератури та її функціонування в інформаційному просторі торкалися у своїх працях Ірина Войцехівська¹, Надія Любовець², Степан Макарчук³,

---

¹ *Войцехівська І. Н.* Мемуаристика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник / ред. І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 359–366.

² *Любовець Н. І.* Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 602–615.

³ *Макарчук С. А.* Писемні джерела з історії України: курс лекцій. Львів: Світ, 1999. 351 с.

Олексій Ясь⁴. У площині меморіальних студій вагомим доробком є дослідження Алли Киридон⁵. На сьогодні мемуари як самостійне культурне явище здебільшого розглядають у навчальній літературі у галузі літературознавства, філології, значно менше – історії. Щодо особливостей мемуаристики, виданої в сучасній Україні, її пізнавального потенціалу, можливостей використання в суспільстві, то узагальнюючих праць про це по суті ще немає.

На сьогодні вкрай бракує досліджень вітчизняних учених, у яких би йшлося про теоретичні основи індивідуальної та колективної пам'ятей. Тому-то в оперуванні теоретичними поняттями доводиться опиратися головним чином на дослідження Моріса Хальбвакса⁶, П'єра Нора, Яна Ассмана⁷, Поля Рікера. Оскільки автори спогадів, що досліджуються, є людьми другої половини ХХ ст., одне із завдань цієї розвідки – з'ясувати соціально-психологічний досвід мемуаристів. З цією метою використовую загальні праці про покоління ХХ ст., як-от “Джерела тоталітаризму” Ханни Арендт і “Культурна травма в посткомуністичному суспільстві” Пйотра Штомпки. З усього видно, що сучасну мемуаристику доцільно розглядати з позицій властивостей історичної пам'яті, беручи до уваги, що пам'ять сприятлива до оновлень і доповнень, спричинених подразниками теперішнього, зокрема інформаційними впливами.

Метою статті є проаналізувати написання спогадів у сучасній Україні (на прикладі спогадів українських істориків, дисидентів і партійних працівників), встановити їхню залежність від сучас-

---

⁴ Ясь О. В. Мемуари // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 604–608.

⁵ Киридон А. М. Студії пам'яті в просторі сучасного гуманітарного знання // Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Історичні науки. 2017. Вип. 3. С. 195–206.

⁶ Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с франц. С. Зенкина. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с.

⁷ Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. Сокольской. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

них інформаційних впливів, визначити соціокультурну роль та функції в сучасному суспільстві. Для цього слід запропонувати нове визначення мемуаристики, розкрити специфіку мемуарів як історичного джерела, схарактеризувати сюжети спогадів, виявити, що мало визначальний вплив як на сам задум написати спогади, так і на вибір типу репрезентації написаного. Представлена у статті спроба узагальненого аналізу спогадової літератури в сучасній Україні не вичерпує означену проблематику, однак привертає увагу до потреби бачити в спогадовій літературі, обсяги якої стрімко зростають, певне соціокультурне явище, що потребує дослідження.

Джерельною базою дослідження стали спогади істориків, шістдесятників / дисидентів (переважно із львівського середовища), а також деяких партійних працівників всеукраїнського рівня. Усі вони були написані й опубліковані вже в незалежній Україні. Властивості сучасної мемуаристики найкраще розглядати на прикладах саме цих груп авторів, себто інтелектуалів, творців опозиційного руху та представників влади, зважаючи на їхню репрезентацію минулого, особливість сюжетів і змістових ліній, співставлення професії та життєвої позиції. Це особи, які працювали в умовах радянського режиму, здебільшого дотримувалися норм і правил життя системи, при цьому нерідко виборювали право на індивідуальність, – їхні спогади вдало відображають позицію людини другої половини ХХ ст. Водночас усі вони дуже чутливі до суспільно-політичних процесів і запитів суспільства сучасної України. Спогади істориків зацікавлюють з огляду професії, адже історикам властиве розумінням того, як інтерпретується та функціонує інформація в суспільному просторі. Тож свої спогади вони свідомо творять відразу як історичні джерела – з граничною лаконічністю висловлень і чіткістю фіксування подій. Для спогадів дисидентів характерна значна емоційність, як можна припустити, через досвід репресій, зокрема табірних ув'язнень. Колишнім партійним працівникам властива надмірна спогадова обережність, бажання спростувати переконання багатьох про безвідмовність (безпринципність) партійних працівників.

Явище сучасної української мемуаристики потребує нового визначення з урахуванням еволюційних, культурологічних, па-

м'яттєвих підходів. Мемуари зазвичай розуміють як записи особи про події минулого, у яких вона брала участь або була очевидцем⁸. Російський дослідник Андрій Тартаковський уважав, що мемуари – це розповіді про минуле, засновані на особистому досвід та особистій пам'яті автора⁹. Справді, джерелом спогадів є пам'ять, а саме – автобіографічна пам'ять, особливість якої полягає в тому, що вона відтворює безпосередні враження про факти, явища й процеси реальності в тому вигляді, у якому вони збереглися на час написання¹⁰. Мемуаристика відображає особливості пам'яті й пам'ятання різних історичних періодів, на які нашаровувалися різні впливи, передусім ідеологічні. Тому-то мемуари підлягають критичному розгляду з урахуванням особливостей людської пам'яті, часу написання, соціального статусу авторів, їхніх уподобань. Тож з погляду цього дослідження мемуари слід розуміти як авторські тексти, які оповідають про людину й події певної епохи, обумовлені специфікою життєвого досвіду й пам'яті автора, його індивідуальністю і, що важливо, віддзеркалюють його світогляд.

Мемуари, написані в сучасній Україні, можна розглядати як особливий вид мемуаристики, зважаючи на їхню властивість відображати не лише минулі, а й теперішні настрої. Авторами спогадів є люди, які жили в недавній час, і прагнуть розповісти “правду життя”; у їхніх мотивах переважає прагнення подати “правдиву” інформацію про події другої половини ХХ ст. (по суті, ідеться про радянську дійсність і перехід до державної незалежності) на тлі професійної діяльності, життєвого досвіду. Усі спогади написані під впливом сучасних суспільних запитів. У більшості з них проаналізовані складні процеси, що відбуваються в сучасній політиці, економіці, культурі, науці, де автори й формують рекомендації на майбутнє. Наявні спогади виразно віддзеркалюють час написання, особистість автора

---

⁸ Ясь О. В. Мемуари. С. 604–605.

⁹ Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в.: от рукописи к книге. Москва: Наука, 1991. С. 22–23.

¹⁰ Таймазова Л. Л. Память как одна из основополагающих мемуарной прозы // Культура народов Причерноморья. 2005. № 69. С. 76–77.

(зокрема, його світогляд і професійну діяльність), властивості пам'яті, причини і мотиви спогадування.

Автори. Визначення авторства мемуарів є важливим з огляду на те, що їхня професія, соціальний статус відіграють суттєву роль у виборі типу репрезентації минулого. Перш за все потрібно з'ясувати, хто стає автором спогадів загалом і в сучасній Україні зокрема. Французький філософ Анрі Бергсон ще наприкінці XIX ст. стверджував, що для аналізу спогадів важливе значення має те, ким сам по собі є суб'єкт пам'яті (той, хто згадує) і ким він може бути стосовно мемуарів¹¹. Натомість інший французький філософ Поль Рікер у праці "Пам'ять, історія, забуття" вважає помилковим наголошувати лише на тому, хто згадує і пропонує звернути увагу на те, про що згадано¹². Справді, автором мемуарів може бути кожен. Для цього не треба бути відомим, а достатньо бути людиною, яка не тільки хоче, а й може щось розповісти¹³. Так чи інакше постать автора є ключовою для розуміння та аналізу спогадів.

У сучасній Україні підхід до написання спогадів має особливість. Авторами мемуарів стають люди, які відіграли важливі ролі в історії XX ст. (зокрема інтелектуали, політичні діячі, письменники, митці). Для них властиве усвідомлення значущості своєї біографії як для самих себе, так і для суспільства загалом. Серед публічних діячів авторами стають насамперед ті, чий професійні досягнення (як і біографія) викликають особливий інтерес у дослідників, мають цінність для суспільства, у даному випадку – партійні керівники України, опозиціонери – шістдесятники й дисиденти, історики. Водночас у період незалежності виник запит на спогади учасників Другої світової війни, зокрема членів ОУН і бійців УПА, а також так званих остарбайтерів – осіб, яких вивезено до Німеччини на примусові

---

¹¹ Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память / пер. с франц. М. Булгакова. Минск: Харвест, 1999. С. 140.

¹² Рікер П. Память, история, забвение / пер. с франц. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2004. С. 27.

¹³ Таймазова Л. Л. Память как одна из основополагающих мемуарной прозы. С. 76.

роботи. Опубліковано також мемуари екс-прем'єра України Віталія Масола, президентів Леоніда Кравчука і Леоніда Кучми, які осмислюють найновіший період історії України¹⁴. Таким чином, зауважимо, що авторами спогадів у незалежній Україні стають постаті, які безпосередньо зіткнулися з радянською репресивною системою і щойно тепер мають можливість “заговорити” публічно, а водночас ті, кого залучили до громадсько-політичної діяльності в перші роки незалежності України.

Світогляд автора визначає його судження і переконання. Аналізована група авторів – представники покоління, дитинство якого припало на роки Другої світової війни. Уперше вони усвідомили себе в час війни, однак більш вагомий вплив на формування їхнього світогляду мали роки пізнього сталінізму, коли в радянському суспільстві відбувалися серйозні зміни, пов'язані з очікуванням пом'якшення режиму і появою ознак “відлиги”. Звинувачення в буржуазному націоналізмі, арешти породжували в них сумніви, творили атмосферу взаємної недовіри. За час професійної діяльності вони так чи інакше підпадали під тиск тоталітарної системи, а у випадку дисидентів табірні ув'язнення наклали на свідомість травматичний досвід. Дотепер їхня пам'ять обтяжена дуже складними відчуттями страху, невпевненості, внутрішнього спротиву, що помітно у спогадах, коли всі сучасні події сприймаються крізь призму минулого. Нині ці особи здебільшого не залучені до політичної діяльності, не демонструють політичних уподобань. Тож для представників цього покоління звернення до конкретних подій минулого є однією з небагатьох можливостей взяти участь в обговоренні сучасних перетворень.

Безумовно, освіта автора, його професійна діяльність відіграють вагому роль у написанні спогадів. Спогади інтелектуалів, у даному випадку істориків, відрізняються від інших спогадів у силу фахових умінь – звично оперувати інформацією про минуле. Історики зазвичай звертаються до пам'яті як до

---

¹⁴ *Любовець Н. І.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 283–284.

джерела свого дослідження, професійно відтворюючи дійсні, як їм здається, картини минулого, а спогади дають змогу істориків розкрити ще й “власний простір переживання” історичних подій, життєвий досвід, наче легітимізують суб’єктивність – тобто те, що зазвичай приховується¹⁵. Тож у спогадах істориків можна виділити такі риси: порушення межі між об’єктивністю і суб’єктивністю у формулюванні суджень, спрямування на окрему цільову аудиторію, дотримання хронологічної послідовності з метою їх подальшого використання як історичного джерела.

Спогади таких авторів здебільшого не ґрунтуються на щоденникових записах, тому, згідно класифікації, яку подає у дослідженні Ірина Сиротина, їх можна називати як мемуари-спогади¹⁶. Згідно ще з однією класифікацією, яку подає Надія Любовець, мемуари поділяються на “автобіографії” та “сучасні історії”¹⁷. Аналізовані мемуари є здебільшого автобіографіями, які мають на меті осмислення власного буття, включення власної персони в еволюційне ціле, самопредставлення на тлі подій історії. Утім не залишаються вони й без ознак мемуарів – сучасних історій, метою яких є індивідуальна фіксація суспільно значущих подій з перспективою передачі їх нащадкам. Особлива чуттєвість сучасної мемуаристики до суспільно-політичної тематики є продовженням традиції спогадової літератури в Україні.

Тож попри події власної біографії мемуаристи часто торкаються найсуттєвіших суспільно-політичних змін у Радян-

---

¹⁵ Киридон А. М. Історик в культурній топографії пам’яті // Україна – Європа – Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 83.

¹⁶ Сиротина И. Л. Культурологическое источниковедение: проблема мемуаристики // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. (Материалы международной научной конференции). Санкт-Петербург. Вип. 12. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 231.

¹⁷ Любовець Н. І. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень. С. 278–280.

ському Союзі. Іноді автори конструюють спогади так, щоб вони служили прямим відображенням їхніх поглядів. Як відомо, дисиденти виступали на захист національної мови й культури, громадянських прав. У своїй позиції дисиденти дотримуються й культурного націоналізму, розуміючи націю не тільки як згоду і закони, а й почуття, закорінені в природі та історії. Спогади стають наче виправданням правильності дій автора, особливо щодо методів боротьби (у Левка Лук'яненка: “Збройна боротьба тоді вичерпала свої ресурси і ми діяли тільки мирними способами. Я і мої соратники буквально від першого дня своєї праці без сумніву не з автоматами в руках, а вже в боротьбі за слово, бо ми вважали, що всі методи мають відповідати своїй історичній добі”¹⁸, у Василя Овсієнка: “Честь народу складається з гідності кожного з нас. Коли надто багато з нас геть утратили гідність, то хтось мусить докладати надзусиль, приносити себе в жертву, щоб не порушився баланс. Або ж усі разом підемо на дно”¹⁹).

Мемуаристика постійно розширює свої інформаційні межі. В історії мемуари пройшли еволюцію від текстів для внутрішніх цілей до текстів для широкого загалу. На початку мемуари писали виключно для найближчих осіб, згодом вони дедалі більше набували суспільного спрямування. У ХХ ст. мемуари перетворилися на чинник ідейно-політичної боротьби та літературно-суспільного руху. Можна стверджувати, що головною рисою мемуарів ХХІ ст. є максимальна спрямованість для широкого загалу й адресування майбутнім поколінням. У випадку спогадів істориків виразно присутнє усвідомлення значимості мемуарів для історичного пізнання та введення до їхньої цільової аудиторії, перш за все, майбутнього історика.

Вибір часу написання мемуарів, як і їхнє опублікування в Україні, не є випадковим. Він визначається не тільки особис-

---

¹⁸ Лук'яненко Л. Г. Сповідь у камері смертників. Київ: Права людини, 1991. С. 145.

¹⁹ Овсієнко В. В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. Кн. 1. Київ: Права людини, 2007. С. 105.

тими мотивами, а й конкретними політичними обставинами²⁰. З одного боку – це період незалежності, коли виникла потреба ментально порвати з радянською традицією. З другого боку – конкретний час публікації, який теж впливає на особливості репрезентації минулого. Кульмінаційною точкою для мемуарів, виданих в 1990-х рр., став етап створення Української держави. Мемуари, написані в 2000-х роках, вирізняються від попередніх меншою упередженістю, вільнішими інтерпретаціями, меншим означенням свого внеску в незалежність України.

Пам'ять. На написання спогадів впливають особливості людської пам'яті, зокрема її спрямованість на міфологізацію навіть близького минулого, вибірковість, тенденційність, схильність до ностальгії, слабкість хронології. Джерелом спогадів є автобіографічна пам'ять людини з її вибірковістю і впливом творчої уяви. Автобіографічна пам'ять людини – один з фіксуєчих пам'яттю потоків інформації, що оперує спогадами про особисто значимі події для людини. Особисті спогади не є точним відтворенням дійсності, вони мінливі, мають здатність розвиватися, спотворюватися і забуватися. Відтворюючий характер пам'яті нерозривно пов'язаний із творчою уявою і вибірковістю пам'яті, тож пам'ять свого роду є обмеженою. Вибірковість – це функція пам'яті, відповідальна за відбір подій і образів у спогадах чи відбір будь-якої інформації з точки зору суб'єкта спогадів. Точніше кажучи, автор спогадів вибирає тільки те, що для нього важливе в даний момент і що може пригадати²¹. Це впливає на вибірку сюжетів, які представляють автори у спогадах.

У спогадах істориків, дисидентів, партійних працівників наявні такі головні сюжети й змістові лінії: формування світогляду, професійне становлення, найближче середовище, відображення теми держави та ідеології, переосмислення “радян-

---

²⁰ Мосолкина Т. В., Николаева Н. И. Курс лекций по источниковедению новой и новейшей истории. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2004. С. 55.

²¹ Яворська О. Суб'єкт пам'яті та його нарративні стратегії // Проблеми гуманітарних наук. Серія “Філологія”. Вип. 36. 2015. С. 218–219.

ського” (норм і правил системи), самооцінка. Намагаючись осмислити себе в межах біографічного досвіду, мемуаристи починають свої оповіді з дитинства, яке впливало на їхнє подальше життя. Смысловим і сюжетним стержнем у мемуарах виступає також професійне становлення, взаємини з колегами, поява критиків і ворогів. У спогадах автори майже без винятку міркують про суспільну місію своєї діяльності.

Переосмислення “радянського” відбувалося одночасно з політичними змінами, зокрема, у період хрущовської відлиги, перебудови, навіть більшою мірою в сучасний період. Особливими змістовими лініями сучасних спогадів, зважаючи на час видання, можна виділити: життя людини в умовах радянської системи і намагання виборювати власну індивідуальність, плани і прогнози на майбутнє. Кожне суспільство формує людину відповідно до своїх цілей, завдань, потреб і загалом духу свого часу. Роки існування радянської влади не могли не накласти відбиток на громадян. Радянська влада спрямовувала дії на виховання людини радянської, особливими рисами якої стали: масовидність, пристосуванство, спрощеність, невпевненість, почуття приреченості особливо в саморозвитку. Зараз її можна визначити як людину деіндивідуалізовану, людину маси, легкоковану²².

Відтак у спогадах автори демонструють прагнення довести свою індивідуальність та винятковість на тлі подій радянського минулого. Вони не завжди можуть однозначно оцінити теперішнє і сформувані конкретні прогнози на майбутнє. Натомість оперують поняттями скоріше емоційними (“любов до Батьківщини”, “патріотизм”), тобто тими, які були вкрай актуальними в минулому: “Україну ми маємо, але Україна не до кінця українська. Нема системи цінностей у школі, де б говорили, що любов до Вітчизни, патріотизм – то найбільша духовна цінність”²³, “Ти люби Україну, якою б вона не була, люби її...

---

²² Гудков Л. Д., Дубин Б. В., Зоркая Н. А. Постсоветский человек и гражданское общество URL: http://msps.su/files/2015/04/post-soviet_man.pdf.

²³ Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. С. 221.

Україна прийшла до нас пограбованою і знищеною, але зробіть, щоб була красивою і гарною. Саме цього не вистачає нашому суспільству. Зробити Україну щасливою і зробити щасливим кожного з нас”²⁴. Саме так, треба думати, відбувається пристосування людини ХХ ст. до сучасних обставин. Звільнившись від старих обмежень, вона отримала тягар відповідальності за колишні вчинки, що, своєю чергою, зумовлює бажання переоцінити минуле у світлі сучасних власних запитів.

Мемуари є джерелом до з’ясування механізмів функціонування історичної пам’яті в сучасній Україні. Спогади прийнято розглядати як винятково особистісний погляд на історію й навіть акцентувати на цьому увагу. Але в даному випадку пам’ять постає не тільки як феномен індивідуальної психології. Предметом оповіді у спогадах виступає і пам’ять інших – індивідуальна або колективна – менш або більш усвідомлена суб’єктом пам’яті²⁵. Якщо під час написання мемуарів автору бракує індивідуальної пам’яті, то він звертається до сімейних або групових міфів. Тому спогади можуть відображати пласти як індивідуальної, так і колективної пам’яті. Так складові колективної пам’яті мешканців Західної України стають частиною спогадів львівських істориків: згадки про націоналістичне підпілля, сюжети про українсько-польські відносини, порівняння сучасної України з Польщею тощо. Це пояснює важливість урахування локального походження авторів, а також свідчить про те, що творення мемуаристики підпадає під вплив політики й запитів, сформованих в інформаційному просторі сучасної України. Наприклад, демонстрування у спогадах позитивного досвіду пізнання Польщі, співпраці з поляками може свідчити про бажання авторів стимулювати можливість інтеграції до європейських структур або співпраці із сусідніми державами.

Автори вдаються до ностальгії, виправдання, осмислення (і переосмислення) внеску в здобуття незалежності України.

---

²⁴ *Сливка Ю. Ю.* Неакадемічні розмови на Академічній. Спогади // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 7. С. 100.

²⁵ *Хальбвакс М.* Социальные рамки памяти. С. 105.

Зазвичай пострадянському поколінню властиво ностальгувати за минулим, адже в посткомуністичному просторі пам'яті є феномен соціальної ностальгії за втраченим політичним режимом чи державним формуванням²⁶. Утім у нашому випадку ностальгія не стосується минулого загалом, а вибіркового моментів, що особливо помітно в спогадах дисидентів: “Це була велика побратимська любов, це була така відповідальність один за одного, така потреба в контактах, що я маю вже солідний вік, скоро мені буде 70 років, але я ще такої спорідненості душ не мав ні з ким по сьогодні! Я, мабуть, усе життя писатиму одну книжку «Світло людей». Раз Господь зводив мене з багатьма світлими позитивними особистостями, то мушу засвідчити про них, щоб їхнє світло освяло якомога більше сердець. Щоб таким чином цей світ став світлішим”²⁷. Минуле змальовується як братерство одностайців, здатних протистояти злу, і на цьому тлі зазвичай з'являється на сторінках спогадів ностальгія за втраченим ідеалом колишньої колективної згуртованості періоду “викликів і боротьби”. Ностальгія у спогадах виконує захисну функцію пам'яті, утримуючи зникаюче історичне середовище.

Саме новий період, коли більшість діячів уже завершила активну діяльність, спонукає їх переосмислити події, визначити причини, що зумовили перемоги й поразки, і (що головне) – показати власну роль у тогочасній Україні, по можливості перекласти (або розділити) відповідальність за прорахунки на інших, як колишніх опонентів, так і соратників. Розуміння минулого через виправдання провокує те, що автори означають свою діяльність у дусі “української справи”, праці “на благо народу”. Про це йдеться як у спогадах дисидентів (що зрозуміло), так і спогадах істориків чи навіть партійних функціонерів: “Виникала думка, а який інший шлях шукати, щоб якось більше чи менше добро приносити своєму народові? Відповідь

---

²⁶ *Волянук О. Я.* Посткомуністична динаміка суспільної пам'яті: політологічний аналіз // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”. 2010. Вип. 16 (885). С. 189.

²⁷ *Овсієнко В. В.* Світло людей: Мемуари та публіцистика. С. 155.

була – через освіту добитись важливого посадового становища в радянській системі, і якщо ту систему неможливо повалити, її механізм слід використовувати для того, щоб працювати для української справи, народу”²⁸; “Усе свідоме життя без найменших душевних вагань працював на зміцнення Вітчизни”²⁹; “Вимоги часу переконували, що треба взятися за набагато важливіші, ніж наука, справи – пробувати відродити українське в Україні, відродити українство і думати, як українському народові вискочити з тих лещат, у яких він опинився”³⁰. Тож автори формують у спогадах тип репрезентації не лише минулого, а й своєї особистості та представників свого середовища. Спогади істориків конструюють позитивний образ науковця. Спогади дисидентів здебільшого культивують образ “борця та героя”. У мемуарах радянсько-партійних працівників присутня надмірна обережність, бажання приховати негативні моменти чи навіть виправдати себе, довести свою громадянську значимість на тлі радянської дійсності.

Назагал мемуари в сучасній Україні утримують міцний ментальний зв’язок із мемуаристикою радянського періоду, з її строгим дотриманням офіційних оцінок та замовчування окремих сторінок радянської дійсності загалом і становища в ній людини зокрема. Тож певною мірою сучасні спогади наслідують традиції радянської мемуаристики, якій була притаманна стриманість, тематична й сюжетна вибірковість, недомовленість, прагнення зробити об’єктом спогадів не особисті переживання, а події³¹. Не розкритими залишаються у спогадах, зокрема, такі теми, як компроміс з режимом, кар’єризм (зокрема у партійних працівників), особистої неприязні та ворожнечі.

---

²⁸ *Сливка Ю. Ю.* Неакадемічні розмови на Академічній. Спогади // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. Львів, 2000. Вип. 7. С. 95.

²⁹ *Кириченко Б. Й.* Присмерк в полудень: свідчення і роздуми. Київ: Преса України, 2002. С. 247.

³⁰ *Горинь М. М.* Запалити свічу / упоряд. В. Овсієнко. Харків: Права людини, 2009. С. 33.

³¹ *Любовець Н. І.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень... С. 284.

Мотиви і причини, мета. Потреба в самовиправданні, поясненні попередньої позиції, уточнення різноманітних обставин своєї діяльності – важливі мотиви створення спогадів у сучасній Україні. Загалом, беручись за спогади, мемуарист уже наперед бачить мету твору, тобто він свідомо обирає ту чи іншу суб'єктивну позицію щодо осіб і явищ, про які має намір писати³². Головні мотиви написання автобіографічних мемуарів знаходяться в площині створення цілісного образу власної особистості – визначення свого місця й суспільної ролі в минулому, осмислене узагальнення прожитого, передача життєвого досвіду³³. Узагальнено кажучи, процес спогадування може мотивуватися бажанням людини залишити пам'ять про себе.

Серед конкретних причин написання спогадів автори називають “досягнення віку” (до спогадів вдаються особи здебільшого у віці 60–80-ти років), бажання відтворити “справжню” історію радянського минулого, представити формування і діяльність певного професійного або громадського середовища. Мотивом можна вважати й формування сучасних запитів і потребу переосмислення минулого. Водночас спогади в сучасній Україні можуть набирати форми бунту, непогодження з дійсністю, плином і впливами часу. По суті, радянська система впливає на громадян навіть після занепаду й актуалізує існуючий у суспільній свідомості страх повернення минулого. Тому мемуари можуть мотивуватися відчуттям тривоги щодо майбутнього (особливо це притаманне спогадам дисидентів). Індивідуальне бачення минулого автори намагаються представити як соціальний досвід покоління.

Функції. Мемуари відіграють інформативну, пізнавальну, комунікативну функції. Утім найголовнішим на даний час є їхній пізнавально-виховний потенціал, особливо спрямованість на широку аудиторію. Інформативна функція втілюється, зокрема, через можливість спогадів дати велику кількість інфор-

---

³² *Макаруч С. А.* Писемні джерела з історії України. С. 25.

³³ *Мажарина Ю. Н.* Мемуары как вид публицистического творчества // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика. 2011. № 2. С. 199.

мації досліднику, яка відсутня в інших видах джерел, особливо з історії повсякдення. Не строго наукова, а літературна форма робить спогади доступним історичним джерелом до малодосліджених тем, сприяє популяризації історичного знання. На сьогодні спогади є важливими для вивчення стану й статусу історика другої половини ХХ ст., опису професійного побуту науковця, аналізу інтелектуального середовища наукової установи; спогади дисидентів дають нові відомості про окремих постатей шістдесятництва та дисидентського руху; спогади партійних працівників містять важливу інформацію для розуміння ціннісних орієнтирів й моделі поведінки партійного функціонера.

На зламі ХХ–ХХІ ст. мемуари набули рис публіцистичного твору з його здатністю впливати на широку аудиторію. Ідейна спрямованість сучасних спогадів полягає у прагненні досягти тісного зв'язку між минулим і теперішнім. Передача життєвого досвіду, діалог поколінь підкреслює соціокультурну роль спогадів, а власне зводить роль спогадів до так званого соціокультурного “медіатора” – передачі життєвих цінностей і настанов молодому поколінню. У сучасній Україні ця роль означає й здатність виховувати патріотизм, впливати на формування національної ідентичності.

Усе ж представлений у спогадах зв'язок між минулим і теперішнім є дуже суб'єктивним. По суті, спогади набувають рис винятково позитивної самопрезентації, відчутно коригують історичну дійсність. Нерідко спогади підпадають під вплив політики й маніпуляцій історичною пам'яттю. Виклики сьогодення, світогляд авторів роблять наведену інформацію актуальною тільки в конкретний час, формують, як не парадоксально, стереотипні уявлення про минуле. В умовах політичної невизначеності авторам властиво захоплюватися провіденціалізмом, займати вичікувальну позицію або ж звинувачувати когось у своїх негараздах, боятися різких змін³⁴. З огляду на те, що

---

³⁴ Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая) // Социологические исследования. 2001. № 2. С. 8–9.

автори спогадів прагнуть руйнувати історичні міфи, вони мають схильність героїзувати власну історію, шукати винуватців на стороні. Тож таке суб'єктивне порівняння минулого і теперішнього не завжди може бути затребуваним і перспективним для сучасників.

Водночас спогади наголошують на цінності людської особистості, а отже є найбільш гуманістичним історичним джерелом. Людина – єдина істота, яка усвідомлює кінечність свого існування і намагання знайти його сенси, при цьому для неї важливо передати прожите і відчуте наступним поколінням. Для нащадків спогади можуть стати дійсним способом вивчення людини в історії, розуміння прикладу жертвовності, втілення власної індивідуальності. Мемуарна література – одна з важливих форм усвідомлення не тільки цінності людської особистості, а й її ролі в історії та місця в суспільному житті³⁵.

* * *

Таким чином, у сучасній Україні зростає коло осіб, які пишуть спогади. Мемуаристика поступово перетворюється на особливе соціокультурне явище. Тип репрезентації минулого в спогадах визначають час написання та актуальні запити суспільства. На зміст і репрезентативність спогадів впливають особливості людської пам'яті (з її можливостями й обмеженнями), світогляд, професійна діяльність автора, мета їхнього написання. Передусім мемуари в сучасній Україні відображають досвід особистого самопізнання і переосмислення життєвого шляху авторів. Утім вони порушують також питання, які виходять за межі особистості самого автора, що особливо помітно у спогадах істориків, дисидентів і представників влади.

Майже всі спогади пронизує певна надія – історія зіткнення автора з викликами часу. Це видно з добірки сюжетів і змістових ліній, як-от: формування світогляду, професійне становлення, найближче середовище, відображення теми держави

---

³⁵ Рафикова С. А. Народные мемуары как источник по истории советской повседневности // Гуманитарные науки в Сибири. Серия: Отечественная история. 2009. № 2. С. 77.

та ідеології, переосмислення “радянського”, самооцінка. Особливими змістовими лініями спогадів, зважаючи на час видання, можна виділити: життя людини в умовах системи, боротьба за власну індивідуальність, плани і прогнози на майбутнє. Інколи спогади виказують страх, розгубленість і невизначеність, недовіру, песимістичний погляд на майбутнє. Автори вдаються до ностальгії, виправдання, оцінки теперішнього за критеріями минулого, будь-що прагнуть відобразити власну позитивну роль у подіях минулого.

Крім реалізації особистих потреб авторів у створенні позитивного історичного образу особи, у сучасному інформаційному просторі України одними з ключових функцій мемуарів стали інформативна та пізнавально-виховна. Саме так реалізується соціокультурна роль і гуманістична спрямованість мемуаристики. Нерідко автори зводять роль своїх спогадових текстів до так званого соціокультурного “медіатора” – передачі життєвих цінностей і настанов молодому поколінню. Чи виправданим є такий підхід – з’ясується з часом.

Поєднуючи ознаки історичного джерела, історіографічного факту й літературного тексту, спогади містять цінну інформацію щодо діяльності громадсько активної людини і викликів епохи. Це дає змогу розглядати спогадування як один із проявів антропологізації сучасної історіографії. Водночас сучасні спогади є вкрай суб’єктивними і можуть генерувати нові суспільні стереотипи. Вони потребують від історика критичного підходу, позаяк історія завжди має альтернативи.

REFERENCES

1. Assman, Ya. (2004). *Kulturnaya pamyat. Pismo, pamyat o proshlom i politicheskaya identichnost v vysokih kulturah drevnosti*. (M. Sokolovs’ka, Trans.). Moskva: Yazyki slavyanskoj kultury. [in Russian].
2. Bergson, A. (1999). *Tvorcheskaya evolyuciya. Materiya i pamyat*. (M. Bulgakov, Trans.). Minsk: Harvest. [in Russian].
3. Gudkov, L. D., Dubin, B. V., Zorkaya, N. A. (2008). *Postsovetskij chelovek i grazhdanskoe obshchestvo*. Retrieved from http://msps.su/files/2015/04/post-soviet_man.pdf. [in Russian].

4. Halbvaks, M. (2007). *Socialnye ramki pamyati*. (S. Zenkin, Trans.). Moskva: Novoe izdatelstvo. [in Russian].
5. Horyn, M. M. (2009). *Zapalyty svichu*. (V. Ovsienko, Comps.). Kharkiv: Prava liudyny. [in Ukrainian].
6. Kyrychenko, B. Y. (2002). *Prysmerek v poluden: svidchennia i rozdumy*. Kyiv: Presa Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Kyrydon, A. M. (2012). Istoryk v kulturnii topographii pamiaty. *Ukraina-Europa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prac. Seria: "Istoria, mizhnarodni vidnosyny"*, (10), 82–93. [in Ukrainian].
8. Kyrydon, A. M. (2017). Studii pamiaty v prostori suchasnoho humanitarnoho znannia. *Mizhdystyplinarni humanitarni studii. Seria: Istorychni nauky*, (3), 195–206. [in Ukrainian].
9. Liubovets, N. I. (2009). Memuary (spohady) iak dzherelo biohrafichnykh doslidzhen. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, (24), 277–291. [in Ukrainian].
10. Liubovets, N. I. (2013). Ukrainski memuary v suchasnomu informatsiinomu prostori. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, (37), 602–615. [in Ukrainian].
11. Lukianenko, L. H. (1991). *Spovid u kameri smertynykiv*. Kyiv: Prava liudyny. [in Ukrainian].
12. Makarchuk, S. A. (1999). *Pysemni dzherela z istorii Ukrainy: Kurs lektsii*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
13. Mazharina, Yu. M. (2011). Memuary kak vid publicisticheskogo tvorchestva. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filologiya. Zhurnalistika*, (2), 199–206. [in Russian].
14. Mosolkina, T. V. & Nikolaeva, N. I. (2004). *Kurs lekcij po istochnikovedeniyu novoj i novejshej istorii*. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta. [in Russian].
15. Ovsienko, V. V. (2007). *Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka* (Vol. 1). Kyiv: Prava liudyny. [in Ukrainian].
16. Rafikova, S. A. (2009). Narodnye memuary kak istochnik po istorii sovetskoj povsednevnosti. *Gumanitarnye nauki v Sibiri. Seriya: Otechestvennaya istoriya*, (2), 74–78. [in Russian].
17. Riker, P. (2004). *Pamyat, istoriya, zabvenie*. (I. I. Blauberg, Trans.). Moskva: Izdatelstvo gumanitarnoj literatury. [in Russian].
18. Shtompka, P. (2001). Kulturnaya travma v postkommunisticheskom obshchestve (statya vtoraya). *Sociologicheskie issledovaniya*, (2), 3–12. [in Russian].
19. Sirotnina, I. L. (2001). Kulturologicheskoe istochnikovedenie: problema memuaristiki. Abstracts of Papers: *Metodologiya gumanitarnogo*

znaniya v perspektive XXI veka (Vol. 12, pp. 226–232). Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo. [in Russian].

20. Slyvka, Yu. Yu. (2000). Neakademichni rozmovy na Akademichnii. Spohady. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: Zb. nauk. prats* (Vol. 7, pp. 90–103). Lviv. [in Ukrainian].

21. Tajmazova, L. L. (2005). Pamyat kak odna iz osnovopola-gayushchih memuarnoj prozy. *Kultura narodov Prichernomorya*, (69), 74–77. [in Russian].

22. Tartakovskij, A. G. (1991). *Russkaya memuaristika XVIII – pervoj poloviny XIX v.: ot rukopisi k knige*. Moskva: Nauka. [in Russian].

23. Voitsekhivska, I. N. (2008). Memuarystyka. In I. N. Voitsekhivska, V. V. Tomazov, M. F. Dmytrienko et al. (Ed.). *Spetsialni istorychni dystsypliny: dovidnyk* (pp. 359–366). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

24. Volianiuk, O. Ya. (2010). Postkomunistychna dynamika suspilnoi pam'ati: politolohichni analiz. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Pytannia politolohii"*, (16 (885)), pp. 186–191. [in Ukrainian].

25. Yas, O. V. (2009). Memuary. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 6, pp. 604–608). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

26. Yavorska, O. (2015). Subiekt pam'ati ta ioho naratyvni stratehii. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia "Filolohiia"*, (36), 213–221. [in Ukrainian].

Iryna Mykhailiv

postgraduate, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine),
mykhailiviryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1485-0394>

THE MEMOIRS AS SOCIOCULTURAL PHENOMENON IN MODERN UKRAINE: AN ATTEMPT OF GENERALIZATION

The article presents an analysis of memoirs in independent Ukraine with a particular focus on their sociocultural role and functions in the modern society. Drawing on the example of memoirs by historians, dissidents, and representatives of the Soviet party elite, the article is the first attempt to uncover the role of memoirs as an independent intellectual phenomenon in the context of modern informational space and their informational and ideological potential. The peculiarities of memoirs in modern Ukraine have been analyzed. It has been found that the type of representation of past in memoirs is determined by the period of writing and current community

demand. Memoirs are shaped by the ability of human memory, an author's worldview, their profession, motives, as well as manipulation of historical memory in the modern social space. The memoirs sometimes presents fear, confusion, uncertainty and distrust, pessimistic view of the future. The authors occasionally use excuses, present the modernity through the lens of the past, describe their positive role in the events of the past. In the modern informational space, memoirs have important informational, cognitive, and educational functions, as well as a prominent sociocultural role due to their humanistic orientation. Combining the features of a historical source, a historiographical fact and a literary text, the memoirs contain important information about the activity of a socially active person and the challenges of epoch, thus, giving an opportunity to define them as a manifestation of anthropologization of historiography. At the same time, as the historical source, the memoirs are subjective and can create new social stereotypes. The article also presents the theoretical aspects of the study of memoirs with a particular focus on memory as a source for writing memoirs. The issue of memory of post-Communist society has been elicited.

Key words: *modern Ukraine, memoirs (memories), memory.*